

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
Исторически факултет

Том 68

1974

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA
Faculte d'histoire

Том 68

1974

ГЕОРГИ СОТИРОВ

ПОЛИТИЧЕСКИ И СОЦИАЛНИ АСПЕКТИ
НА ПЪРВОНАЧАЛНОТО РАЗПРОСТРАНЕ-
НИЕ НА ХРИСТИЯНСТВОТО В ЧЕХИЯ
(ОТ СРЕДАТА НА IX В. ДО КРАЯ
НА 20-ТЕ ГОДИНИ НА X В.)

GEORGI SOTIROV

POLITISCHE UND SOZIALE ASPEKTE DER ANFÄNGLICHEN
VERBREITUNG DES CHRISTENTUMS IN DER TSCHECHEI
(VON DER MITTE DES 9. JH.
BIS ZUM ENDE DER ZWANZIGER JAHRE DES 10. JH.)

Рецензент доц. *Цветана Георгиева*

Редактор доц. *Емил Михайлов*

Налагането на християнството сред западните славяни през IX—X в. било дейно средство за военна или културно-политическа експанзия на страните, откъдето то се разпространявало. В по-ранния период до V—VI в. в западните провинции на Франкската държава тази роля на новата вяра била съвсем слабо изразена. По отношение на Чехия първоначалното проникване на християнството поради редица причини, някои от които ще се опитаме да обясним, се отразило по-контрастно върху развитието на вътрешнополитическата и на социалната структура на чешкото общество в процеса на неговата еволюция към феодализма.¹

В настоящата работа ще бъде разгледано предимно влиянието на идейните промени в Чехия през IX—X в. върху някои вътрешни събития, а в по-ранния период — върху процеса на утвърждаване на държавния строй. Външнополитическите аспекти ще ни интересуват главно когато са в по-пряка връзка с вътрешните.²

Проблемът за началото на християнството при чешките славяни не е съвсем нов. Той е предизвикал интереса на много автори в миналото и днес. Повечето от тях обаче са подхождали доста едноностранчиво, що се отнася най-вече до общоисторическите аспекти. В посочения по-горе смисъл разглежданите въпроси досега почти не са проучвани. Поради това не е нужно да се прави цялостен преглед на литературата, особено теологическата, тъй като последната няма никакво отношение към поставената тема. Историографският преглед ще обхване само някои по-фундаментални изследвания, за да има по-голяма методическа и методологическа яснота.

От авторите през миналия век може да споменем Алберт Хаук и Франтишек Палацки.

Алберт Хаук е написал петтомната „Църковна история на Германия“³, която не е загубила научното си значение до днес. Но неговата по-обща концепция не се различава много от националистическата линия на по-голямата част от немските учени през миналия век, т. е. стремеж да се подцени историята на съседните на Германия славянски народи. По отношение на проникването на християнството сред чешко-моравските племена А. Хаук се старае да разшири диапазона на „езическата реакция“ и съпротивата срещу новата вяра. С това иска да подчертае ненадеждността на чехите към християнската култура.

¹ Става дума за един доста продължителен период, ако се има пред вид и първата половина на IX в.

² В случая се визират чешко-немските отношения през X в. Този въпрос, както и някои отделни моменти от разглежданата тема, е проучван и от по-старата историография. Но той и досега остава спорен — дали е имало зависимост или не. Преглед на литературата относно тези отношения вж. при Z. d. Fiala. Vztah českého k německé říši do počátků 13 stol. — Sborník Historický, VI, 1959, s. 23—95.

³ A. H a u c k. Kirchengeschichte Deutschlands. Bd. I—V. Leipzig, 1890—1898.

Гледището на големия чешки просветител и историк Ф. Палацки се различава съществено от това на А. Хаук. Известното безкритично отношение към изворите било израз на неговия романтизъм, който е целял засилването на националното чувство сред чехите. Но в концепцията му има редица правилни и рационални моменти. Той тясно е свързал началото на разпространението на християнството с политическото развитие на чешко-моравските славяни. Чрез тезата за мирна християнизация и известното надценяване на степента на проникване на новата вяра Ф. Палацки се е стремил да изтъкне високото културно-политическо развитие на среднодунавските и чешките славяни.⁴

Предмет на най-оживени дискусии през миналото столетие е било безспорно покръстването на чешкия княз Борживой от Методий. Мнозинството от чешките учени са го приемали за действителен исторически факт, като считали само годината за невярна. Немските автори от своя страна го отричали, като смятали Регенбургското кръщение за по-важно. Главни техни аргументи са, че освен при Козма Пражки в нито един сериозен източник не се срещали сведения за покръстването на Борживой. Освен това приведената от Козма година, както е доказано и известно, е погрешна.

Руският учен В. Регел в голяма студия за хрониката на Козма Пражки като че ли най-убедително досега е доказал достоверността на известието за покръстването на Борживой.⁵

Един от най-крупните представители на буржоазно-позитивистичното направление в чешката историография е Вацлав Новотни. Неговият фундаментален труд е „Чешка история“.⁶ Той не отрича като исторически факт покръстването на Борживой от Методий, но само го разглежда във връзка с Регенбургското кръщение на 14-те чешки князе от 845 г. Според него няма никакви основания да не се вярва, че в Чехия избухнала „езическа реакция“ при това покръстване на Борживой.⁷

Що се отнася до княз Вацлав, В. Новотни идеализира до известна степен образа му. Възпитан от неговата баба, княгиня Людмила, Вацлав със своята личност правел изключение в „новото чешко християнство“. Новата религия дотогава не само не получила всеобщо разпространение, но дори и във висшите сфери срещала неразбиране и отричане.⁸ Причините за събитията около убийството на княз Вацлав се търсят главно в користлюбие то на неговия брат Болеслав. Верските и политически мотиви, въпреки че не са изключват, играели една по-подчинена роля.⁹

Буржоазната историография до Втората световна война не е дала нещо особено ново във връзка с разглеждания проблем. Тогава, както и досега, все още няма работа, която да е разгледала този въпрос цялостно и научно. Единствено трудът на А. Фринд е по-цялостен, но днес вече е просто остарял и неприемлив поради клерикалното становище на автора му.¹⁰ Тук може да

⁴ F. Palacky. Dejiny narodu českého v Čechách v Morave, 1928.

⁵ В. Регель. О хронике Козьмы Пражского. — Журнал министерства народного, просвещения, ч. ССLXXI, С.-Петербург, 1890, с. 108—148.

⁶ V. Novotný. České dejiny, díl I, č. 1, kn. II, gl. II, 1912.

⁷ Ibidem, s. 439—440.

⁸ Ibidem, s. 465—466.

⁹ Ibidem, s. 472, 478.

¹⁰ A. Frind. Kirchengeschichte Böhmens im allgemeine. Bd. I, 1864.

се отбележат работите и на Ф. Хруби и К. Крофта.¹¹ Ф. Хруби не дава нищо значително ново — разгледал е повече вътрешната структура на чешката църква от X до XIII в. К. Крофта се е занимавал с проблема за началото на християнството, по-тясно във връзка с взаимоотношенията с папската курия.

„Нов метод“ по отношение на „вацлавската“ тематика е приложил Ян Славик в доста обширната си студия „Св. Вацлав и характерът на началото на християнството при славяните“¹². Това е т. нар. „социологизираща историопис“, характерна и за по-ново време. Този автор се е занимавал със „социологията на християнството“. Приемането му било „значителен поврат, велика революция“¹³. Още тук проличава стремежът към модернизация. Чехите през X в. според него се намирали на същото ниво на развитие, както съвременните му африкански цветнокожи — прави се аналогия с мисионерската дейност сред тях. Това е т. нар. „сравнителна социология“, основана върху познатата история на всички народи и времена. Чрез този метод биха могли да се правят най-различни аналогии и да се зашищават най-реакционни гледища.

Във връзка с „вацлавската“ тематика не бива да се пропуска и името на Йозеф Пекарж. Работите на този реакционен чешки учен са предимно с извороведческо значение — доказване на автентичността на Кристиан. Той допринесъл за преодоляването на изказаното още от Й. Добровски схващане, че покръстването на Борживой от Методий било „моравски мит“.

По повод на 1000-годишния юбилей на княз Вацлав през 1929 г. излизат множество публикации и се лансират някои нови концепции. Чешкият учен Йозеф Цибулка прави подробна интерпретация на известните писмени източници. Той констатира, че всички църкви преди изградената от Вацлав ротонда „Св. Вит“ в Прага са били дървени, защото били мисионерски постройки.¹⁴ Западните мисионери издигали дървени църкви, защото под влияние на ирландските монаси дървените постройки били тип на мисионерските църкви до времето на Каролингите. Княз Вацлав като господар на единствената по рода си ротонда „Св. Вит“ в Прага бил основател на монументалната архитектура в чешките земи и патрон на строителния тип на чешките ротонди. Тази „св. вацлавска“ теория за началото на християнството била приета от повечето историци, археолози и изкуствоведи.

В следвоенните години се изменят почти напълно старите схващания за началото на християнството при западните славяни. Тази промяна има най-напред методологическа основа — необходимост от правилни позиции при обяснението на разглежданите въпроси. При някои автори обаче продължават да прозират старите буржоазно-клерикални концепции. Например сравнително цялостната работа на Ф. Хрейза „История на християнството в Чехословакия“ представлява компилация без научен апарат, обременена от протестантското становище на автора.¹⁵

¹¹ F. H r u b y. Cirkovní zřízení v Čechách a na Moravě od X do konce XIII století. — ČSN, XXII, 1916, s. 17—53, 257—287, 385—421, XXIII, 1917, s. 38—73; K. K r o f t a. Kurie a církevní zprava zemi českých v době předhusitské. — ČSN, 1904, s. 15—36, 249—275, 373—391.

¹² J. S l a v í k. Svaty Václav a raz počátky křesťanství u Slovanů. — Slovanský přehled, XXI, 1929, Praha, s. 330—336, 405—415, 472—480.

¹³ Ibidem, s. 331.

¹⁴ J. C i b u l k a. Václavova rotunda svatého Víta. — Světováclavský sborník, I, 1934, Praha, s. 231—239.

¹⁵ F. H r e i s a. Dejiny křesťanství v Československu, I, Doba předhusitská. Praha, 1948.

Археологическите открития след 1948 г. разкрили слабостите на „св. вацлавската“ теория за началото на християнството и църковната архитектура. Нейният автор Й. Цибулка достига до противоположни мнения на първоначалната си концепция. Латинските мисионери строили изключително каменни църкви и техният брой бил незначителен, тъй като работили в една чужда страна. Това били пътуващи ирландски монаси, които дълго време преди мисията на Кирил и Методий, около 800 г., изградили църквата в Модра край Велеhrad, най-стария от досега откритите великоморавски храмове.¹⁶

Тезата за ирландската християнизация естествено не се приема от повечето учени.¹⁷ Трябва да се отбележи още, че в последно време интересът от учените се измества предимно към по-дискусионните проблеми за християнизацията на Велика Моравия. По отношение на Чехия, където са останали доста неясни моменти, като че ли вниманието се поддържа само от археологическите открития.

От друга страна, едва ли е възможно да се приема в духа на Й. Цибулка, че сред чешките славяни новата вяра се разпространявала мирно и ненасилствено. Нейното налагане „отгоре-надолу“ е предизвикало редица социални и политически сътресения.

С оглед на историята на Велика Моравия някои автори в по-ново време засягат и някои от интересуващите ни събития в Чехия. Лубомир Хавлик акцентира на вътрешнополитическия характер на събитията около покръстването на Борживой.¹⁸ Това е явно във връзка с тезата му за пълната политическа самостоятелност на чехите и моравците от Франкската държава през първата половина на IX в.¹⁹

Работата на друг съвременен чехословашки автор Р. Турек „Чехите на кръстовете на историята“ има предимно извороведческо значение.²⁰ Тя все пак е интересна с интерпретацията на събитията около покръстването на Борживой. Авторът смята, че е трудно да се каже доколко отживелиците от езичеството са имали силата на политическа реакция. Свързването на тази идейно-политическа реакция с особата на младия Болеслав се отнася към по-късните версии на легендите и негова характерна особеност била противосаксонската линия в политиката на този владетел.

През 1963 и 1969 г. се навършват юбилейни годишници, свързани с дейността на братята Кирил и Методий в Моравия. Излизат множество публикации, които засягат делото на братята и ранната църковно-политическа история на Велика Моравия и Чехия.

В Годишник на университета в Бърно е направен опит да се обобщят цялостно резултатите от научните изследвания в Чехословакия през последните години — в общ историко-филологически аспект.²¹ Няколко работи тук заслужават по-особено внимание. От тях може да споменем тези на Й. Мациурек и Ф. Гейл.²² В голяма студия В. Рихтер разглежда въпроса за отраже-

¹⁶ J. Cibulka. Velkomoravsky kostel v Modre u Velehradu s začátky křesťanství na Morave. — Monumenta Archeologica, VII, Praha, 1958, s. 179.

¹⁷ V. I. Vavřinek. K otazce počátku christianisace na Velké Moravě. — LF, VII, 1959, s. 217—224; F. Graus. K počátkům křesťanství na Moravě. ČSČH, 1959, s. 478—483.

¹⁸ L. Havlík. Velká Morava a středoevropská Slované. Praha, 1964, s. 238 ff.

¹⁹ L. Havlík. Velká Morava a Franská říše. — HŠ, VIII, 1963, s. 134.

²⁰ R. Turek. Češi na úsvite dějin. Praha, 1963, s. 143—144.

²¹ Spisy Univ. J. E. Purkyně v Brně, Filosofická fakulta, t. 102, 1965 — Magna Moravia.

²² Ф. Гейл. Византийское посольство в Великую Моравию — на политическом фоне тогдашней Европы; J. Mácurek. La mission Byzantine en Moravie au cours des années 863—885 et la portée de son héritage dans l'histoire de nos pays et de l'Europe.

нието на „истинския модел“ и методите на християнизация върху начина на строеж на новите храмове.²³

* * *

През първата половина на IX в. сведенията в изворите за чешките славяни са твърде откъслечни. Те все пак показват, че тогава държавно обединение още не е възникнало. Отделни князе (duces) владеели над по-малки племена.

Политическите отношения на чехите с техните съседи (франките, респ. баварците) по това време не могли да стимулират проникването на новата религия. Биографът на Карл Велики Айнхард изброява покорените от този франкски владетел славянски племена — полабски велети, лужишки сърби, ободрити и чехи.²⁴ Но през 805 г. трудно може да се говори за зависимост на чехите от Франкската държава въпреки близостта им до огнищата на агресия в Средна Европа. Карл Велики се опитал да подчини чешките славяни чрез няколко съседоточни похода (805—807 г.)²⁵. Изглежда обаче, че успех бил постигнат само по отношение на пограничните племена, които попаднали във временна зависимост. Известният Тийонвилски капитуларий от 805 г. забранявал износа на оръжие за славяните и аварите. Тази забрана обаче, както показват археологическите находки, не била спазвана.²⁶ Чешките славяни могли да се противопоставят на първоначалния силен военнополитически и идеологически натиск от страна на франките.²⁷

Отношенията на чехите с Франкската държава в началните десетилетия на IX в. се тълкуват предимно във връзка с данните на франкските кралски анали от 822 г., когато на сейма във Франкфурт Людовик Благочестиви приел славянски и други посолства, които му поднесли дарове. Но присъствието на чехи и моравци на сейма не било израз на някаква форма на зависимост, а по-скоро на съществуващите тогава мирни отношения.²⁸

По-късно, в средата на август 846 г., Людовик Немски предприел поход срещу Велика Моравия.²⁹ Но на връщане от моравската си експедиция той имал големи неприятности в Чехия. Много чешки князе, признали преди немското върховенство, на следващата 847 г. го отхвърлили.³⁰ В средата на август 848 г. чехите сами се отправили на поход, но били отбити „в името на господата“³¹. На следващата година те обаче нанасят страшно поражение на баварския херцог Ернст.³²

²³ V. Richter. Die Anfänge der grossmährische Architektur. — Magna Moravia, 1965, s. 121 ff.

²⁴ Einhardi vita Caroli Magni, ed. Pertz-Weiz, Hannoverae, 1911, s. 16 ff.

²⁵ Annales regni Francorum, s. 119, 122; Ann. Fuldenses (ed. Kurze, 1891).

²⁶ I. Böhmer. Vznik feudalismu a Velkomoravsky stat, Československa vlastiveda, díl II, Dejiny, Praha, 1963, sv. I, s. 107.

²⁷ L. Havlík. Op. cit., s. 134.

²⁸ Към тълкуването на данните от сейма 822 г. вж. Г. Сотиров. Причини за моравската мисия на Кирил и Методий според новата чехословацка историография. — Исторически преглед, кн. 5, 1975, с. 96, заб. 22; Z. Nejedlý. Dejiny naroda českého, II, 1955, Praha, s. 238 ff., смята, че въпреки променливия успех на стълковенията чешките славяни устоявали на силния натиск от страна на Франкската държава.

²⁹ Annales Fuldenses, a. a. 846, MG, Scriptores, 7, 1891.

³⁰ Annales Bertiniani, a. a. 847, s. 35; V. Novotný. Op. cit., 295, обяснява, че това съобщение се отнася само до чехите.

³¹ Ann. Fuld. a. a. 848.

³² Ann. Fuld. a. a. 849; Xantenses, s. 217.

Временният превес на Германия в средата на 40-те години на IX в. дал възможността да бъде направен първият опит за християнизация сред чешките славяни. На 13 януари 845 г. в Регенбург в присъствието на краля четиринадесет чешки велможи приели кръщението.³³ Фулденският анализист не споме­нава, че това станало в този град, но принадлежността на Чехия по-късно (до 973 г.) към диоцеза Регенбург дава основание за подобно заключение.³⁴

Четиринадесетте чешки князе били вероятно от пограничните с Бавария западночешки области.³⁵ Мотивите за покръстването им не могат да се обяснят в духа на Ф. Палацки с „ляхната добра воля“. По-скоро Регенбургското кръщение било резултат на засилващата се по това време немска експанзия срещу съседните народи. Събитието би могло да се разглежда и като подготовка на моравския поход на Людовик. Той трябвало да обезпечи своя тил. Тогава подчинил и велетите на Елба.³⁶

Новопокръстените се завърнали в родината си, придружавани вероятно, както е бил обичаят на тогавашната църква, от известен брой проповедници. Регенбургското кръщение обаче не дало никакви резултати поради започналите военни стълкновения. Новата религия също не отговаряла на нивото на социално-политическото развитие на чешките славяни.

За съдбата на тези 14 *duces* изворите не дават никакви данни. Може да се предположи, че те са се отказали от християнството в хода на започналите войни. Военните стълкновения са изиграли положителна роля за обединяването на чешките племена, но държава при тях по това време все още не е възникнала. Затова в случая приемането и по-широкото разпространение на християнството би спънало политическото им развитие, понеже би отворило широко пътя на немската агресия. Чехите запазили тогава езическите си обичаи и религия. Може да се предположи, че те дори влияели положително върху процеса на консолидация на чешкото княжество.

През 846 г., когато Людовик Немски се връщал от похода си в Моравия, чехите се разбунтували. Встанието било успешно, тъй като Фулденският анализист съобщава, че немските войски понесли значителни загуби.³⁷ Мнението на Ф. Палацки, че Людовик бързал да помогне на покръстените в предишната година чешки князе, не се подкрепя от данните на изворите.³⁸ Едва ли е възможно да се смята също, че встанието на чехите от 846 г., както го о­грешно го е разбирал А. Хаук, било само резултат от съпротивата срещу първия опит за християнизация.³⁹ За езическа съпротива тук трябва да се говори по-относително. Новата религия не е била разпространена в предишния период. От друга страна, броят на покръстените показва, че верско-религиозните мотиви не са били реални. В случая опитът за християнизация само катализи­рал антинемската борба. За някакво връщане към езичеството (т. е. „езическа реакция“) не може да се мисли, понеже старата религия тогава напълно доминирала. Възможно е при тези събития дошлите проповедници

³³ Ann. Fuld. a. a. 845: „Hludowicus XIII ex ducibus Boemorum cum hominibus suis christianam religionem desiderantes suscepit in octavis theophaniae baptizari iussit. . .“

³⁴ V. Novotny. Dejiny, s. 284.

³⁵ V. V I. T o m e k. Deje kralovstvi ceskeho. Praha, 1898, s. 140.

³⁶ L. H a v l i k. Velka Morava, s. 140.

³⁷ Ann. Fuld. a. a. 846: „ . . . Inde per Boemanos cum magna difficultate et grandi damno exercitu sui reversus est.“

³⁸ F. P a l a c k y. Op. cit., s. 34.

³⁹ A. H a u c k. Op. cit., s. 638, Bd. II, 1890.

през 845 г. да са били прогонени. Но борбата на чехите запазила своя преди всичко народностен характер.

През втората половина на IX в. процесът на обединение на чешките племена навлязъл в нов етап на развитие. Новият опит за агресия срещу Моравия се провалил. Великоморавският владетел Ростислав очаквал нападението и построил могъщ защитен вал.⁴⁰ Подготовката за този поход била водена широко. В средата на март 855 г. спомагателна армия под водачеството на баварския херцог Ернст се отправила в Чехия. Немците се опасявали от възможен съюз на Велика Моравия с чехите.⁴¹

Великоморавската държава благодарение на успешната ѝ борба с Германия оказвала благоприятно влияние на естествения процес на възникване на държавата сред чешките племена. Около тази силна държава в Средна Европа започнали да гравитират политически етнически близките ѝ славянски народи.⁴² Политическата гравитация на Чехия към Моравия през втората половина на IX в. вероятно се е превърнала в една или друга форма на зависимост. Номинално според данните на изворите Чехия влизала в състава на Велика Моравия само от 890 до 895 г. През 890 г. немският владетел Арнулф чрез споразумение с моравския княз Святополк признал (едва ли с добра воля) съществуващите преди това отношения между двете славянски княжества.⁴³ Зависимостта на чехите от Моравия може да се отнесе значително по-рано, най-малко от времето на покръстването на Борживой около 874 г. В края на IX в. с намаляването на мощта на Великоморавската държава последвало политическо и църковно обособяване на чехите.

През 895 г. синовете на умрелия преди 890 г. Борживой се явили пред краля в Регенсбург и признали върховенството на немците.⁴⁴ Но политическото развитие на Чехия коренно не се променило. Немското надмощие в хода на естественото развитие на чешките славяни щяло да загуби своето съдържание.⁴⁵ В това отношение не бива да се подценяват външните за двете страни условия — страшните набези на маджарите, спрени в битката при Лехфелд в 955 г. В това сражение съществена роля изиграли и чешките войски.

Съединителният процес при чешките племена по времето на Борживой бил в своя начален стадий. Поради това не може да се определи точно размерът на чешкото княжество. По-определено може да се твърди, че този княз разпротрял властта си и върху територията на племето пшовани. Той се оженил за дъщерята на тамошния княз Славибор — Людмила.⁴⁶ Старославянското проложно житие на св. Людмила разказва, че тя (Людмила) била „от сръбската земя“. Чешкото племе пшовани живеело североизточно от Прага в тясната ивица между градовете Мелник и Каменец. Ошс В. В. Томек е допускал, че пшованите били наричани „сърби“ подобно на друго чешко

⁴⁰ Ann. Fuld. a. a. 855.

⁴¹ Ф. Гейль. Византийское посольство. . . , с. 95.

⁴² Ann. Fuld. a. a. 857 (auct. Rudolfo, s. 47): „Otgarius episcopus et Hrudoltus comes. . . et Ernestus cum hominibus suis in Boemanos missi civitatem Wiztrachi ducis, ab annis multis rebellum occupaverunt expulso ab eo Sclavitago fillio Wiztrachi. . . quo per fugam lapsos et ad Rastizen se conferente. . .“; V. Novotny. I/1, s. 301—302.

⁴³ V. Novotny. Op. cit., s. 406—407.

⁴⁴ Ann. Fuld. a. a. 895.

⁴⁵ V. Novotny. Op. cit., s. 439.

⁴⁶ Fontes rerum Bohemicarum. t. I, 1873, s. 204; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, ed. B. Bretholz, MG, n. series, II, 1923— I, 15.

племе, белите хървати, които живеели на север от Прага. При последните из-бягала Драгомира след убийството на Вацлав.⁴⁷

Непосредствена политическа приемственост между Велика Моравия и Чехия трудно може да се търси, въпреки че Чешкото княжество наследило държавноорганизационните традиции на моравската държава.⁴⁸ Автохтонността в развитието на чешкото общество не може да предизвика спор. Чехите успели да запазят княжеството си, а оттам и спецификата на своето политическо и социално развитие, въпреки че Велика Моравия била разгромена.

Самият княз Вацлав едва ли е владеел цяла Чехия суверенно. Срещу него се борели завълтавските зличани, без да се имат пред вид изцяло самостоятелните Славниковци в Източна Чехия. Няма съмнение, че в началото на X в. Чехия била подложена на силен военнополитически и идеологически натиск от страна на Германия. В зависимост от нея попаднало на запад разположеното племе лучани. Немското влияние било съществен фактор, който шял да ускори християнизацията на страната. Но то не бива да се надценява дори за края на IX в. Докато през IX в. Чехия не била достатъчно политически развита и не може да се мисли за нейна самостоятелна външна политика, то през X в. положението се изменило съществено. Чешката държава тогава стояла на здрави социално-икономически основи — развити, както показват изворите, феодални отношения. През първата половина на този век тя била в състояние да се защитава и не е само пасивен обект на стълкновенията между претенциите на Бавария и Саксония, въпреки че не била така голяма и силна.⁴⁹ Немският идеен натиск бил отбиван в рамките на християнството чрез култовете към св. Вацлав и Войтех. Известно значение в това отношение би могло да има и езичеството — мисионерската дейност след 895 г. (а и преди това) се извършвала главно от територията на Германия.

* * *

Съвременната славистика смята за несъмнена известна литературна приемственост от Велика Моравия към Чехия,⁵⁰ при все че няма абсолютна датировка на църковнославянските паметници от чешки произход. Достиженията на филологическата наука по отношение на църковнославянския език в Чехия са почти общоприети.⁵¹ Повечето от тези паметници — Канона в чест на св. Вячеслав, Първото старославянско житие на св. Вацлав, Второто старославянско житие, Житието на св. Вит — се предполага да са възникнали в Чехия през X в.⁵² В Легендата на т. нар. Кристиан има реминисценции за България — съвпадения в отделни моменти с Житието на Наум, произве-

⁴⁷ А. И Рогов. Сказания о начале чешского государства. М., 1970, с. 108, заб. 1.

⁴⁸ V. Haloupek. Prameny X století, Legendy Kristianovy. — Svetovaclavsky sborník, II/1, Praha, 1939, най-решително от всички чехословашки историци е изразил тезата за културния и политическия континентет на шемисловска Чехия с Велика Моравия.

⁴⁹ Неправилно се приема обратното от V. D a v i d e k. Co bylo před Prahou. Praha, 1970, s. 18.

⁵⁰ Р. Вечерка. Великоморавские истоки церковнославянской письменности в Чешском княжестве. — Magna Moravia, s. 519, Aufn. 4.

⁵¹ F. G i v e s. Slovanska blagovestnika sv. Cyril in Method. Celje, 1963, s. 210 ff. Скептическина гледна точка напоследък има F. M. B a r t o š. O Dobrovského pojetí vsudu slovanke bohoslužby. — Hist. sborník, Praha, 1953, s. 1—26.

⁵² V. H a l o u p e k 'y. Slovanska bohoslužba v Čechach. — Vestník ČAVU, 59, 1950, s. 65—80.

дение на българската литература от Х в. Но от това едва ли следва, че в Чехия тази литературна традиция била пренесена от България или Хърватско. Славянската писмена традиция не може да бъде пренесена като новост през Х в. на територията на едно епископство, включено като съставна част на Майнцката архиепископия, и то известно време преди църковния разкол.⁵³ Пред нас има свидетелство за взаимоотношения между центрове на писмена образование, за които не се знае нищо подробно и които биха могли да имат и случаен характер.

Църковнославянската традиция в Чехия не могла да се запази впоследствие. През 1097 г. било премахнато последното огнище на глаголическата писменост, Сазавският манастир. Но тази традиция ще окаже благотворно влияние върху културното развитие на чехите. Тя, както правилно се приема, била резултат от идейното и културното влияние на Велика Моравия.

Горните факти подсказват недвусмислено, че Чехия през втората половина на IX в. била включена в сферата на културно-политическото влияние на Велика Моравия. Тогава там започнало да се разпространява богослужение на славянски език, чийто следи през Х в. са безспорни. С това известието за покръстването на първия исторически познат чешки княз Борживой от моравско-панонския архиепископ Методий придобива по-голяма достоверност.

В края на IX в. (от 895 г.) в Чехия започнал да се разпространява и католицизмът. По това време страната била включена към диоцеза Регенсбург. Следователно чешкото общество било християнизирано на два етапа: до 895 г. и след това. Също може да се очаква, че съпротивата срещу налагането на новата вяра ще следва тези етапи.

Първите сведения за съпротивата с езически характер са свързани с покръстването на княз Борживой от Методий. За него разказва Козма Пражки, но го е дал под годината 894. То станало според неговите данни във времето на крал Арнулф (дошъл на власт в 887 г.) и на Святополк (вече умрял в 894 г.).⁵⁴ За това събитие хронистът знае, въпреки че е отдалечен почти два века от него, тъй като било засвидетелствувано в Пражките анали. То се било запазило като предание при Пражката катедрална църква. Пражките анали се водели при същата катедрала „Св. Вит“ от времето на първия епископ Дитмар или Алберт, като хронологията за първата половина на Х в. била допълнена по изкуствен начин.⁵⁵ По-подробни сведения Козма е могъл да получи от една грамота, която той споменава за свой източник, т. нар. „Privilegium Moravensis ecclesiae“. Тя била съставена около 880 г., когато папа Йоан VIII назначил немца Вихинг за епископ на новосформираната Нитранска епархия. При все че тази грамота не е запазена, то нейното съществуване не може да се отрича. Същият пала в една своя була я споменава.⁵⁶ Следователно Чехия през последната четвърт на IX в. принадлежала към моравския архидиоцез. Дейността на Методий обхващала и западната част от държавата на Святополк.

Данните в хрониката на Козма за покръстването на Борживой хронологически са неточни. Известно е, че Методий умрял на 6 април 885 г., а Арнулф

⁵³ Р. Вечерка. Цит. съч., с. 517.

⁵⁴ Cosma, I, 10, 1, 14, 15, s. 34: „... Borivoy primus dux baptizatus est a venerabili Methudio episcopo in Moravia sub temporibus Arnolphi imperatoris et Zuatopluk eiusdem Moraviae regis...“

⁵⁵ В. Регель. Цит. съч., с. 111.

⁵⁶ Пак там, с. 110.

дошъл на власт в 887 г.; през 894 г. и Святополк не бил вече между живите. Би могло да се допусне, че Методий не участвувал в покръстването, с което събитието ще се датира 887—890 г., т. е. след 887 г., когато идва на власт Арнулф, и преди 890 г., когато Святополк бил още жив.⁵⁷ Подобно разбиране обаче би влязло в противоречие с данните на някои други извори, на първо място—Кристиан.

Чехословашкият автор Р. Турек на загадката, защо Борживой е поместен в по-късни хронологически граници, намира отговор отчасти в разказа на Кристиан за Строймир, отчасти в културно-политическата ситуация на непосредствено предхождащото време. Според него Святополк бил само легендарна основа за Козма, ставало дума за Ростислав. Покръстването се отнасяло към 869—870 г., преди Методий да попадне в баварската тъмница, т. е. във времето на активната църковнополитическа дейност на Ростислав. По такъв начин хронологическата грешка била предизвикана от фактическа грешка. Било поставено името на друг моравски владетел, като същевременно е прибавено и името на Арнулф.⁵⁸ Гледището на В. Регел по този въпрос ми се струва по-правилно. Хронологическата неточност е довела до фактическа грешка. Що се отнася до мнението на В. А. Билбасов, то би могло да се отговори с аргументите на Р. Турек. В източниците, които ползувал Козма, може да бъде събъркано името на някой от владетелите, но не на Методий.

Пражкото духовенство, реставрирайки събитията от по-старата църковна история при съставянето на анализите, вероятно е свързало кръщението на Борживой с началото на католицизма. Изглежда, била е извършена контаминация между началото на християнството, отнасящо се към това събитие, и появата на латинско-немското влияние, което се засилило с църковнополитическото надмощие на Германия в края на IX в.⁵⁹ Козма заимствувал тези сведения от анализите, като доразвил хронологическата им грешка. В Пражките анали под 894 г. е имало само бележката: „Vorivoy dux Voemorum baptizatur a Methudio episcopo“. Козма е прибавил: „sub temporibus Arnulfi imperatoris et Zuatopluk eiusdem Moraviae regis“. Известието за Святополк той могъл да заимствува от Privilegium Moravensis ecclesiae, а за Арнулф — от хрониката на Регинон.⁶⁰

Горният анализ показва, че нямаме основания да се съмняваме в достоверността на сведенията за покръстването на Борживой от Методий. Хронологическата неточност може да се поправи, като събитието се отнесе между 874 и 890 г., когато Велика Моравия била в зенита на своето могъщество. Най-вероятно то е станало през 874 г., когато Методий бил вече свободен от немски плен, а мирният договор във Форхайм през същата година дал сигурност на моравското княжество и възможност за развитие във вътрешноцърковната сфера.⁶¹

Кристиан и Моравската легенда почти по един и същ начин разказват за покръстването на Борживой. То е предадено с такива подробности (особено

⁵⁷ Подобно на В. А. Билбасов. Кирил и Мефодий по западним легендам. II, 1871, с. 67.

⁵⁸ R. Turek. Čechi na usvite dejin, 1963, s. 143—144.

⁵⁹ В. Регель. Цит. съч., с. 113.

⁶⁰ Reg. n. Chron., MG, SS, I, 601 ff: „Arnulfus rex concessit Zuandoboldo Marchensium Sclavorum regi ducatum Behemensium...“

⁶¹ В. Графнауер. Slovansko-nemška borba za srednje Podunavje v 9 stoletji, Hauptmannov sbornik, Ljubljana, 1966, s. 71: A. H a u c k. Op. cit., t. III, s. 187.

от Кристиан), които като че ли не дават повод за съмнение. На някакво пиршествство, устроено от Святополк, бил поканен и чешкият княз. Той обаче „не намерил място сред християните“ и бил поставен да седи на пода пред масата. Но се намесил Методий, който напомнил на Борживой, че не отговаряло на един „достоеен мъж като него“ да заема подобно място. Тук и разговорът между архиепископа и княза, при който първият подканя владетеля да се „отрече от идолите и демоните, обитавачи в тях“, трудно може да бъде приет във всичките му детайли.⁶² Все пак на другия ден чешкият княз и тридесет придружаващи го негови хора, след като били „поучени във вярата“, се покръстили. На връщане в родината си Борживой бил придружен от „почитания духовник“ Кайх. На разположеното североизточно от Прага място Леви Храдец, където бил религиозният център на чешките племена и началното родово имение на Пшемисловичите, князът започнал да строи църква. Тя била великоморавски тип двуабсидна ротонда.⁶³ Тази църква, посветена на св. Климент,⁶⁴ не се е запазила. Томаш Пешина (1629—1682) в своето описание „*Phosphorus septicornis*“ (1673) е отбелязал, че там стояла църквата „Св. Климент“, която била кръгла постройка.⁶⁵

Това са документалните и археологическите изворови данни, които свидетелствуват за започващия процес на християнизация на чешкото общество от средата на 70-те години на IX в. Те, на първо време, са доказателство, че Регенбургската мисия от 845 г. не е била особено успешна.

От друга страна, християнизационният акт от 874 г. не засега по-голямата част от чешкия народ. В това отношение сведенията на Моравската легенда не бива да се приемат безкритично, в духа на Ф. Палацки.⁶⁶ Според него на Методий се удало да покръсти с помощта на Святополк не само Борживой, но и целия княжески дом. Същевременно по-голямата част от народа била „обърната във вярата Христова“⁶⁷. Съпротивата, която възникнала, не говори в полза на подобна хипотеза. Изглежда, че само част от господстващите приела християнството.

При разказа за покръстването на Борживой прави впечатление забелязаната от повечето автори аналогия с поестта за княз Инго от „*Conversio*“. Инго бил най-вероятно славянски княз в Панония. Вярващите роби и слуги канел на трапезата си и им давал да пият в позлатени чаши. Невярващите господари оставял да стоят отвън „като кучета“ и слагал пред тях хляб, месо и черни съдове с вино.⁶⁸

Горното подчертава архаизма на предадения случай с чешкия княз, който подкрепя неговата достоверност, но нищо повече. Тук едва ли е ставало дума за влияние на християнизационната практика на Бавария и на мисионерските

⁶² FRB, I, 106—107, 202—203.

⁶³ I. B o r k o v s k y. *Levy Hradec. Praha, 1965, s. 56 ff.*

⁶⁴ Третия римски папа, чиито мощи според Панонските легенди Кирил и Методий донесли в Моравия, а оттам Кирил ги пренесъл в Рим. Спорно е дали Климент бил действителна историческа личност. Но в случая той ни интересува само във връзка с името на църквата.

⁶⁵ V. R i c h t e r. *O učelu československých rotund. — ČČH, XLII, 1936, s. 260.*

⁶⁶ *Legenda Moravica, FRB, I, 106—107: „Ouo baptizato sacerdotibus secum receptis Boemiam revertitur et uxorem suam s. Ludmilam cum multitudine gentis Boemiae curavit baptizari.“*

⁶⁷ F. P a l a c k y. *Op. cit., s. 40.*

⁶⁸ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum, Spisy Univ. J. E. Burkyne v Brne, t. 134, 1969. — Magna Moraviae fontes historici, III, s. 305 ff.*

методи на Алкуин за трите етапа при покръстването — обучение във вярата, кръщение и накрая задължение да се спазват църковните догми и канони.

От предадения разказ проличава, че Борживой държал упорито на старата си религия. Но за късо време, само един ден, трябвало да се покръсти. В повествованието на католика Кристиан за великоморавските традиции в Чехия са безспорни и анекдотичните елементи.⁶⁹ Но те едва ли бяха могли да служат като критерий при оценката на събитиято. Всичко това било по-скоро литературен способ и архаична одежда, с която латиникът Кристиан облякъл действителния факт. Поради горното предизвикват съмнение дадените в извора мотиви, които накарали Борживой да се покръсти, т. е. пиришеството и унижението на княза. Начинът, по който писателят разказва за великоморавските традиции в Чехия, е косвено доказателство, че в последните десетилетия на IX в. немско-латинското влияние започнало да се усилва. Все пак трябва да се приеме несъмнено, че по силата на обстоятелствата чешкият княз Борживой трябвало да се покръсти. С това той би потвърдил в някаква форма зависимото си положение към Святополк.⁷⁰

Християнизационният акт на Борживой, дейността на Кайх и другите проповедници срещнали съпротива от страна на по-голямата част от населението и върхушката. „Целият чешки народ“ започнал да негодува, защото князът „изоставил бащините нрави и започнал да се придържа към нов и нечуван закон“.⁷¹ Чехите въстали срещу него „единодушно“, прогонили го от страната и дори искали да му отнемат живота.⁷² Князът намерил убежище в Моравия, където бил посрещнат „най-мило и ласкаво“ от Святополк и Методий.

След бягството на Борживой княз станал някой си Строймир, дотогава заложник при немците. Но докато бил в чужбина, той забравил майчиния си език и затова бил „отхвърлен дори от своите“. Борбата между привържениците и противниците на избягалия княз приключила с победа на първите. Борживой се завърнал в Прага.

Характерът на разгледания езически бунт, както и на събитията при убийството на княз Вацлав през 929 г. ще бъде определен във връзка със социалния строй и социалната структура на тогавашното чешко общество. Тук данните са оскъдни, особено за ранния период. Те все пак са относително повече, отколкото например за Велика Моравия по същото време.

* *

Сведенията в изворите не дават основание да се смята, че социалното развитие на чешките племена за по-голямата част от IX в. е излязло далеч извън рамките на родово-патриархалните отношения. Все още преобладавали т. нар. „големи семейства“ начело с бащата-господар, т. е. патриарх. Те като елементи на социално-икономическата структура в известен смисъл излизали извън рамките на родовите отношения — интересите на производството

⁶⁹ J. L u d v i k o v s k y. Great Moravia Tradition in the 10 th. cent. Bohemia and Legenda Christiani. — Magna Moravia, s. 541.

⁷⁰ А. Н а у с к. Оп. cit., III, s. 187.

⁷¹ FRB, I, s. 302: „ . . . populum cunctum Boemorum in furorem principis accendit et quod paternos mores relinqueret et novam atque inaudiam sanctitatis legem christianorum arriperet. . .“

⁷² Ibidem: „Surgunt adversus eum uno animo eademque sententia eiusque a Finibus perturbare conantur, seu eciam vitam ipsam aufere moliantur.“

били поставяни на преден план. Родът не бил много голямо патриархално семейство, а общност от няколко такива големи семейства, които образували родовата община в рамките на общото селище.⁷³

По отношение на по-ранната социална структура е интересен въпросът за т. нар. „nedil“ (буквално означава нещо неделимо, общо). Трудно е да се каже дали това било старото общинно владее на земята, което естествено ще се пренесе върху името на самата община, както смята З. Нейедли.⁷⁴ Но и другото крайно гледище, че неправилно недилът се свързва с родовия строй, едва ли е най-правдоподобно.⁷⁵ Неговото основание е, че в по-късно време недилът бил с нищо неограниченото право на феодалите върху земята. Дори всички чехи били смятани за недил на Пшемисловичите. Но са се изграждали и изкуствени недили с цел да се избегне загубата на земята в полза на фиска, когато са липсвали преки наследници. Поради това църквата и каноническото право в по-късно време били неприятелски настроени към недила. Това не е никак случайно и подсказва по-стария произход на тази институция. В нея още Ф. Палацки е виждал остатък от родовото устройство.⁷⁶ По принцип чешкият недил представлявал някакво идеално владее на земята от всички негови членове или пък имуществената част на всеки член на голямото семейство, и то без условие за някакво поделене.⁷⁷

Въпреки някои спорни моменти е ясно, че родовите отношения не ще загубят значението си дори много по-късно, когато обществото се намирало на по-висок стадий от развитието си. Феодализмът наследил някои черти от старата обществено-икономическа формация, тъй като родово-патриархалните отношения непосредствено предхождали феодалните. Част от старите институции се запазила, но претърпяла значителна еволюция. Това се отнася както до феодално-експлоатираното население, така и до господстващата класа. Между другото и недилът би могъл да претърпи подобна еволюция.

През X в. в чешкото общество настъпили съществени социални изменения. Те били ускорени от бързото развитие на земеделието и производителните сили. Феодалните отношения се формирали с постепенното изживяване на патриархалния строй. Остатъци от старите порядки имало, но вече преобладавала сьседската община, т. нар. *v ícínitá s*. Тя съществувала и преди. Но сега, като запазвала много остатъци от родовия строй, започва да доминира. Старата чешка терминология я познава като „*osada*“⁷⁸. Имала редица юридически и углавни функции: преследване на престъпници; обща отговорност, когато те не били заловени; и пр. Най-главната ѝ задача обаче била да регулира вътрешните и външните граници на селото.

Социално-икономическото развитие определило формирането на социалната структура на обществото. За свободното население сведения в най-старите извори почти няма. Това не означава, че такова население е липсвало. Напротив, може да се предполага, че за IX в. пълноправно свободните хора били масата от населението. През X—XII в. свободните са означавани като

⁷³ Z d. Nejedly. Op. cit., S. 87.

⁷⁴ Ibidem, S. 91.

⁷⁵ F. Graus. Dejiny venkovskeho lidu v Čechach v dobe předhusitske. I. Praha, 1953, s. 146.

⁷⁶ F. Palacky. Dejiny. I/1, S. 188.

⁷⁷ V. Vaněk. Počátky práva a státu v Československu. Praha, 1946, S. 49—50.

⁷⁸ V. Brandl. Glossarium illustrans bohemico-moraviae historiae fontes. Brno, 1876, S. 207—209.

„dediči-heresi“. С течение на времето техният социален статут постепенно се променил. Към тази категория население започват да се числят и зависими хора. Някои от дедичите били дарявани заедно със земята им. Но и в началото на този период свободните все още преобладавали с тенденция тяхната свобода да придобие негативен смисъл. Със засилване на процеса на налагане на феодално-крепостните отношения възниквала и класата на зависимо селячество. Тя била нееднородна по формите на зависимост, в които изпада. Често разликата в социалното положение на робите и на крепостните се чувствувала съвсем слабо.⁷⁹ Социалната структура започнала да се усложнява. Вече се срещат редица категории зависимо население, някои от които не са със съвсем ясно значение — например „душник“ (animator, proanimatus). Тук е възможна аналогия с руските „задушные люди“, хора, дадени на църквата „за благото на душата“. Преобладават латински термини за обозначаване на групите зависими хора: aratores (орачи); homo (термин, който в по-късно време най-често е бил използван като синоним на закрепостения селянин — homines ecclesiae, homo sensualis, homo proprius etc.). Човекът, назван като servus, не бил само роб в чистия смисъл на думата.

Приведената по-горе приблизителна социална картина позволява да се определи по-отблизо характерът на езическата съпротива срещу Борживой. Преди всичко тя била масова. Против княза се обявил „целият чешки народ“ (populum sanctum Boemorum) и въстанал срещу опита му да въведе новата вяра. Изворите не дават много сведения около това въстание, но все пак би могло да се направят някои предположения и заключения. Главната движеща сила на съпротивата били свободните селски маси. Те са обединени чрез институции, чиито корени били дълбоко в родовия строй — патриархалното семейство и общината. Въпреки че християнството се разпространявало на славянски език от дошлите моравски мисионери, то не се посрещнало добре. Причината за тази рязкост и повсеместност на съпротивата се дължи на относителната социална хомогенност на въстаналите въпреки започналите още преди процеси на диференциация. Формиращото се като класа селячество било обединено от общинния строй не само в социално, но и във верско отношение. Затова посегателството срещу „вратата на бащите“ предизвикало съпротива не само с религиозна окраска, но и със социално съдържание. Кайх и другите пристигнали духовници най-безрезервно били подпомагани от зараждащата се княжеска власт и затова с дейността си засегнали интересите на свободното население (например някакви вземания в полза на зараждащите се църковни институции).

От друга страна, по-голямата част от аристокрацията видяла в действията на върховния княз накръняване на предишните ѝ права. Унификацията на религиозния живот би довела до благоприятни условия за засилване на политическата централизация, а това не било в нейна изгода. При характерната за поечето славяни неразвитост на жреческото съсловие тази аристокрация ще оглави въстанието на свободното население. За участието на чешките князе значение биха могли да имат и някои външнополитически подбуди — недоволството им от върховенството на Велика Моравия, а може би и лично от Святополк.⁸⁰ Тези мотиви обаче не са били решаващи. Значителна част от

⁷⁹ J. M a s e k. Počátky českého státu. Op. cit. Československa vlastivěda, s. 128.

⁸⁰ L. H a v l i k. Velká Morava, s. 238.

чешката аристокрация виждала във васалните отношения към Моравия едно от средствата за отблъскването на немската агресия.

От казаното вече може да стане ясно защо „целият чешки народ въстанал единодушно“ против своя княз. Тук под „народ“ трябва да се разбира зараждащото се селячество и аристокрацията.

Целите на въстанието се намират в тясна връзка с неговите движещи сили. Главна цел за повечето участници била връщането на старите езически порядки и религия. С оглед на разгледаната социална структура и развитие може да се смята, че подобна реставрация била възможна. Поради това съпротивата срещу Борживой може да се определи като „езическа реакция“⁸¹. Заедно с княза-християнин от страната били прогонени Кайх и другите проповедници.

Велика Моравия, където феодалните отношения през втората половина на IX в. добили по-голяма разпространение, влияела на своите съседи не само в идейно, но и в социално отношение. Тя спомагала за развитието на феодалния строй при тях. Затова съпротивата срещу акта на Борживой имала и социална основа — князът бил върховен представител на зараждащата се феодална класа. Това е още по-вероятно, като се има пред вид, че Чехия според изворите някак си със скок преминала в X в. като напълно развита феодална държава с всичките ѝ институции и атрибути: бесилки, тъмници, класово-социално разслоение и пр.⁸² Може да се предполага, че това развитие е имало значителна предистория. Следователно разгледаното въстание било и съпротива срещу първите опити за налагане на феодалните отношения.

Горният социален момент поради по-бавната еволюция на обществените процеси тогава не е могъл да излезе на преден план. Затова пак изпъква верско-религиозната страна — съпротива против налагането на новата религия, за връщане на старата.

Въстанието избухнало вероятно още със самото завръщане на Борживой, т. е. през 874 г. То от начало, както се вижда; имало успех. Обаче езическата реакция едва ли е продължила повече от половин година. Форхаймският мир в 874 г. давал възможност на Святополк по-активно да подпомага чешкия владетел и неговите привърженици в Прага. Чешките князе, които оглавили въстанието, видели нереалността на антиморавската си политическа ориентация и са се оттеглили. Борживой се върнал в родината си и постепенно укрепил своето положение.

Интересен момент в развитието на горните събития представлява избирането на някои си Строймир за княз, докато Борживой бил в изгнание. Строймир преди това бил заложник в Германия и сигурно имал роднински връзки с изгонения владетел. Може да се предполага също, че той ще да е бил с пронемска политическа ориентация (а дали не е бил и християнин?). Едва ли е отхвърлен от своите само защото забравил майчиния си език. Бунтуващите се чешки князи, като се съпротивявали срещу моравското върховенство, са търсели подкрепа от страна на Германия. Мисълта, че през IX в. Чешкото княжество не могло да води напълно самостоятелна външна поли-

⁸¹ Към тълкуването на този термин вж. Г. С о т р о в. Народни движения във Франкската държава VI—IX в. и въстанието Стелинга. — ГСУ, ИФ, т. 67, год. 1973/1974.

⁸² F. G r a u s. Počátky českého státu a vyvoi „statni“ ideologie. — Slavia occidentalis, t. 22, Poznan, 1966, s. 147.

тика, изглежда явна.⁸³ С Форхаймския мир външнополитическите отношения в Средното Подунавие се консолидирани и бунтът на чешката аристокрация бил обречен на провал.

Княз Борживой, докато бил в изгнание, дал обещание, че ще построи храм в чест на Дева Мария, ако се върне достойно в страната си. Според Кристиан това наистина направил „в самия град Прага“⁸⁴. Всички останали извори приписват строежа на тази църква на Спитигнев. *Crescente fide* разглежда дори Спитигнев като първи християнски владетел.⁸⁵ Но с оглед на това само може да се смята, че този княз пръв е въвел латинско-католическия обред.⁸⁶ Борживой се е осмелил да започне да строи църква в Прага едва към края на живота си, когато духовете били по-спокойни. Неговият син довършил започнатия строеж.⁸⁷

При археологически разкопки в западната част на пражкия бург (крепост) през 1950 г. била открита църква, полигонална отвън, с правоъгълен кораб и апсида.⁸⁸ Тази църква произхожда несъмнено от IX в. и се идентифицира със споменатата постройка на Борживой. Тя била изградена вероятно преди пражкия бург и се свързва с езически некропол и светилище на същото място. Възможно е това място да е представлявало бург (*hrad*) в смисъл на трудно достъпно и оградено култово средище. Самата крепост е била построена малко по-късно, по времето на Вратислав.⁸⁹ Местоположението на тази църква подсказва, че с нейния строеж се е целяло да се неутрализира езическата реакция.⁹⁰ Трудно може да се предполага, че тук били погребани Борживой и неговата съпруга Людмила, т. е. че църквата била тяхна погребална капела.

След смъртта на Борживой между 890 и 895 г. (съвсем точно не се знае) и с признаването на васалните отношения към Германия започнало по-широко да се разпространява християнството в неговата латинско-католическа обредност. Както беше казано, наследникът на Борживой Спитигнев довършил строежа на църквата „Св. Мария“ и основал църквата „Св. Петер и Павел“ в Будеч.⁹¹ Последната е запазена до днес. Има нов правоъгълен пресбитериум, но овалният ѝ кораб е безспорно от края на IX в.⁹² Тази църква придобила голямо значение, понеже скоро към нея възникнала латинска школа. В нея учил и младият Вацлав.⁹³

През 905 г. княжеският престол бил зает от Вратислав, брат на Спитигнев.⁹⁴ Той бил един от най-значителните чешки владетели през X в. Според Лаврентий от Монте Касино „този велик и победоносен княз“ завладял части

⁸³ В. Давидек. Цит. съч., с. 17.

⁸⁴ FRB, I, s. 204.

⁸⁵ FRB, I, s. 183.

⁸⁶ V. Novothy. *Dejiny*, I/1, s. 446.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 440 ff.

⁸⁸ I. Borkovsky. *Kostel Panny Mariae na Pražkem hrade*. — PA, XLIV, 1953, s. 129—200; *K otazce nejstaršich kostelu na Pražkem hrade*. — PA, LI, 1960, s. 322—381.

⁸⁹ V. Richter. *Die Anfänge...*, s. 174—175.

⁹⁰ I. Borkovsky. — PA, LI, s. 355.

⁹¹ *Crescente fide*, FRB, I, s. 183; K r i s t i a n, cap. 3, FRB, I, s. 205.

⁹² V. Richter. *Op. cit.*, s. 174.

⁹³ Gumpold, FRB, I, cap. 4, s. 149; *Сказания*, с. 37.

⁹⁴ Според В. Новотни това станало през споменатата 905 г., докато Й. Пекарж смята, че Спитигнев умрял в 915 г. Чешките анали отнасят събитието към 805 г., но явно има грешка (DCCC→DCCCC).

от Поодрието, както някои автори смятат по името на мястото Вратислава.⁹⁵ В някои унгарски източници има сведения, че той присъединил известни територии от Моравия. Заел земите чак до р. Грон и Нитра и поставил там свои управители.⁹⁶ Жителите на Нитра са означени като *Slavi et Bohemi*. Краят на чешката власт в Моравия съвпаднал със смъртта на Вратислав през 921 г.

Чешкото княжество по времето на Вратислав било изправено пред сериозни вътрешни и външни затруднения. В църковно-религиозната сфера владетелят трябвало да поддържа равновесие между славянската и започващата да добива широко разпространение латинска литургия. Идейният живот на страната бил усложнен от значителните остатъци от езичеството. Но князът успял да продължи политиката на своите предшественици. В Прага той построил храм, посветен на св. Георги, традиционния покровител на войните. Това е показателно, тъй като Чехия трябвало да удържа силния напор на маджарите, които разрушили през 906 г. Великоморавската държава.

Вратислав, освен че се справял с тежките външнополитически и вътрешни проблеми, възпирал и тлеещите раздори сред княжеската фамилия. Чрез брак с Драгомира, дъщеря на княза на стодоряните (клон от полабските славяни), той успял да спечели приятелството на родното ѝ племе.⁹⁷ От нея имал двама синове — Вацлав (роден около 907—908 г.) и по-младия Болеслав.

Смъртта на Вратислав на 13 януари 921 г. дала възможност да излязат на повърхността вътрешните противоречия в чешкото общество — може би не веднага, но след известно време.

Строителството на първите каменни църкви, засвидетелствувани от археологическите проучвания, дава основание да се съди ретроспективно за „истинския модел“ при налагането на новата вяра. Поради малките размери на тези първи храмове може да се смята, че те били предназначени за феодалите и тяхното обкръжение. След това господарите започнали да строят църкви и на обществени места, обикновено в съседство или на мястото на старите езически светилища.⁹⁸ Горното подсказва, че християнството се налагало „от горе на долу“, т. е. от господстващите към широките слоеве от населението. При това разпространението на новата вяра едва ли е възможно да е било без насилие, което предизвиква, както се видя при събитията около покръстването на Борживой, ответна реакция и съпротива. Тази съпротива на втория етап от християнизацията на Чехия добила своята кулминация при убийството на княз Вацлав през 929 г.

Синът на Вратислав Вацлав бил твърде млад, когато умрял баща му. Затова управлението поела „княгинята-майка“, споменатата вече Драгомира. Нейната регентска власт предизвикала силни сътресения и станала причина за остра вътрешнополитическа криза. Зличанските князе с помощта на Бавария се опитали да разширят своите владения за сметка на Пражкото княжество. Кристиан (гл. 10) пише, че това действително станало. В римуваната хроника на т. нар. Далимил се казва, че Радислав Коуржимски фактически заграбил част от владенията на Вацлав.⁹⁹ В тази връзка може да се разглежда

⁹⁵ H. A u b i n. *Geschichte Schlesiens*. Breslau, 1938, s. 64.

⁹⁶ V. H a l o u p e c k y. *Prameny X století, Legendy Kristianovy o sv. Vaclavu a sv. Ludmile*. — *Svetovaclavsky sborník*, II/2, 1939, s. 61—61, 202 ff.

⁹⁷ S o s m a, I, 15, пише, че Драгомира била от суровото племе на лютичите в областта Стодор (по течението на р. Хавел, в територията на днешния Бранденбург). По отношение на вярата тази жена била „по-твърда от скала“.

⁹⁸ V. R i c h t e r. *Op. cit.*, s. 175; J. M a s e k. *Op. cit.*, s. 131.

⁹⁹ FRB, III, 56.

и походить на Арнулф Баварски срещу Чехия през 922 г. Мотивите и причините за този поход не са дадени в изворите. Трудно може да се мисли, че баварският владетел бил в някакви роднински връзки със зличанските князе.¹⁰⁰ По-скоро той използвал споровете в Чехия в борбата си против Хенрих Птицелов. Последният през 921 г. предприел поход срещу сърбите. След това, укрепвайки Майсен, тръгнал срещу милчаните. Той завзел град Любуше (северно от Черни Халстов) и те признали зависимостта си към него.

Не би било най-вярно да се мисли, че Арнулф взел страната на привържениците на Людмила.¹⁰¹ Все пак не е изключено, че баварският владетел се е стараел по някакъв начин да използва вътрешните междуособици, което би било потвърждение на изворовите данни при Кристиан и Далимил. Той могъл да има и „стари имперски претенции“ към Чехия.¹⁰²

Вътрешната криза се ускорила от раздорите в княжеската фамилия. На 16 септември 922 г. в Тетин по нареждане на Драгомира била удушена престарялата княгиня Людмила, съпругата на Борживой, на 61 години. Тя надживяла и мъжа си, и своите синове.¹⁰³ Легендите рисуват Людмила като ревностна християнка, а Драгомира — езичница. Но тук едва ли може да става дума за конфликт между езичество и християнство — дори не може да се мисли за стълкновение между славянски и латинско-немски обреди.¹⁰⁴ Спорът между Драгомира и Людмила изглежда е бил на основа на съперничеството за влияние върху младия Вацлав, т. е. както разказва и Кристиан — борба за власт.

Действително в повечето източници Драгомира е описана като езичница. Въпреки негативното отношение на Кристиан към нея той пише, че била християнка (тя е „втора Изабела, втора Ева, жената на първия човек, родила Каин и Авел. . .“). Но „злите езици“ смятали Драгомира за езичница.¹⁰⁵ В легендата Crescente тя също е езичница, невярваща.¹⁰⁶ Хаволянският ѝ произход вероятно е дал основание за подобно отношение — знае се, че лютичите много дълго се съпротивявали срещу християнството. Поради това може би и Козма Пражки е видял в лицето на Драгомира езичница.

Въпреки че изворите дават известни основания, наистина трудно е да се правят преки аналогии между разглежданите събития и събитията в Полша в края на 30-те години на XI в. Не може да се сравнява личността на Вацлав с ролята, която играл Казимир I Възстановителят.¹⁰⁷ Тук данните в изворите (предимно легенди) биха могли да се разглеждат за легендарен шаблон и схема, в която са вплетени действителните факти. Легендата „Oporet pos fratres“ разказва, че „не след дълго време (т. е. от идването на Драгомира на власт) настъпило преследване на християните и неговата безбожна майка

¹⁰⁰ Както смята В. Новотни. Цит. съч., с. 459.

¹⁰¹ Подобно е мнението на Л. Хавлик. Посл. цит. съч., с. 286—287.

¹⁰² V. Novotny. Op. cit., s. 459.

¹⁰³ За датата J. Рекаг, ССН, IX, s. 411. В Старославянския пролог за св. Людмила (Сказания, с. 108) се казва, че убийството станало в събота; K r i s t i a n, cap. 4: „Septim sabati die et XVIII (XVII) cal. Octobris“, т. е. на 16 (или 15) септември.

¹⁰⁴ V. Novotny. Op. cit., s. 457.

¹⁰⁵ K r i s t i a n, FRB, s. 205—206, 209; Втората старославянска легенда също описва Драгомира като езичница, Сказания, с. 77, XI.

¹⁰⁶ FRB, I, s. 185: „... interea vero mater eius (Boleslavi et Wenzeli) ipsa que incredula dei cum crudelissimis viris initio consilio dixerunt“.

¹⁰⁷ O l . K r a l i k . Nejstsrsi legendy Přemyslovských Čech. Praha, 1969, s. 16. Но аналогия между Казимир и Белослав I Жестокият е възможна.

(т. е. на Вацлав) била начело на безбожниците. Затова дала нареждане свежърва ѝ, блажената Людмила, да бъде удушена. . .¹⁰⁸ Гумполдовата легенда е в същия дух — имало ограбване и запускане на „храмовете божии“, лишаване на свещениците от имота и богатството им и пр. Едва Вацлав се явил в ролята на „обновител“ на църквата.¹⁰⁹

Езичеството на Драгомира остава твърде спорно. Дори в Първата старославянска легенда тя е показана като усърдна владетелка, която управлявала държавата, докато нейните синове порастат.

От предполагаемото езичество на Драгомира не могат да се правят изводи за политическата линия, която ще провежда, както и обратното.¹¹⁰ Но ако се приеме, че тя е била християнка, при това не така фанатизирана, също не може да се прави заключение за приемственост в политическата линия на Вацлов по отношение на майка му, т. е. възпиране на откритите стълкновения със Саксония.¹¹¹ Княгинята-регентка явно е търсела някакъв изход от сложното вътрешно положение, влошено още повече от външната угроза. Тя обаче едва ли ще го намери. Последвалите събития подсказват за задълбочаването на кризата в чешката държава. Убийството на Людмила и регентското управление на Драгомира са били по-скоро свидетелство за засилващото се разцепление сред господстващата класа. То било благоприятствувано от несъгласията във властващата династия. След „мъченическата“ смърт на старата княгиня много духовници, които ѝ симпатизирали или поддържали, били прогонени или избити. Драгомира заграбила имуществото им.¹¹² Езичеството и християнството по отношение на Драгомира и Людмила в случая не са така съществени. Те били рамките, в които се вместила повествованието на християнските легенди. Не бива обаче да се отрича, че остатъците от старата религия (например при част от велможите, както ще видим по-долу) не са изостряли и без това сложната вътрешна обстановка. Борбите сред господстващите се отразявали и върху положението на народните маси, т. е. влошавали го.

Около 923—924 г. Вацлов дошъл във „владетелска възраст“ и поел самостоятелно властта. Най-напред той тържествено пренесъл останките на баба си Людмила от Тетин в Прага. След това заточил за известно време майка си в Будеч. Брат си Болеслав също отстранил от столицата, като му дал ъделно владение в земята на пшованите, наблизо до Пражкото княжество.

По това време вътрешните междуособици довели до залез на Източно-франкската държава като политическа система — засилила се Саксония. Младият чешки княз трябвало да се съобразява с тези промени и да има известна просаксонска политическа ориентация. За политическа преориентация от Бавария към Саксония може да се мисли още през 922 г. след похода на Арнулф Баварски.

Княз Вацлав продължил политиката на предшествениците си по отношение на християнството. Няма съмнение, че той още преди идването си на власт бил християнин. Легендарният му образ е действително пресилен, плод на

¹⁰⁸ Легендата „Oporetet“ не е публикувана във *Fontes rerum bohemicarum*, ползуван е чешкият превод при О. Кралик. Цит. съч., с. 173.

¹⁰⁹ FRB, I, s. 155.

¹¹⁰ А. Хаук (цит. съч., III, с. 191 и сл.) смята, че „едва ли ще се излъжем, ако предположим, че Драгомира била чужда на християнството, защото мразела немците“.

¹¹¹ Подобно на В. Давидек. Цит. съч., с. 95.

¹¹² *Crescente fide: „ . . . presbyteros multos cum clero privantes substantia eiecerunt de terra. . .“*

легендарна измислица — пример за народа, който още държал на езичеството си.¹¹³ Не е изключено обаче Вацлав да е бил образован за времето си човек. Според легендите бил даден от баба му да учи славянско писмо, а баща му го изпратил в латинската школа в Будеч. Не може да се смята, че бил „варварски княз“, лишен от всякакви морални устои — например че се отдавал на пиянство и пр.¹¹⁴ За подобни заключения няма никакви данни в изворите. Религиозната ревност на Вацлав, неговата екзалтация и фанатизъм, това, че бил възпиран да общува със свещеници и прочее, неща, които правел ношем, действително са фантазия на прохристиянските писатели. Но пред народа той ще да се е показвал за убеден християнин. С това давал пример, който имал политическа подплата — укрепване на новата вяра сред широките слоеве от населението.¹¹⁵ Поради това Вацлав решил да построи на Пражкия храд великолепен храм. Първоначално било замислено той да бъде посветен на баварския св. Емеран. Впоследствие с оглед на политическата преориентация — на саксонския св. Вит. Чешкият княз дори лично ходил при саксонския владетел, за да измолви мощите на този светец.¹¹⁶

Въпреки пронемската политическа ориентация на Вацлав в църковната сфера мерките срещу майка му и брат му доказват, че той с всички средства се е стараел да укрепи положението в страната. Поради размириците в Германия зависимото положение на Чехия станало фиктивно и чешкият владетел се е стараел да провежда независима политика.¹¹⁷ Това сигурно е предизвикало съвместния поход на Арнулф и Отон I срещу Прага през 929 г. Вацлав се подчинил и обещал да плаща данък.¹¹⁸ Той искал да избегне тежките войни с Германия. Походът в 929 г. бил резултат на засилилата се немска агресия срещу славяните след идването на саксонската династия на власт. Системните действия започнали още през изминалата 928 г., когато бил предприет поход против хаволяните и гломачите.

Може да се приеме в духа на Я. Славик, че Вацлав не е бил „идеалният княз“, че легендарният му образ бил плод на тенденциозна измислица. Но няма спор за това, че той бил привърженик на християнството и продължил политиката на своите предшественици. Религиозната му ревност (за болезнена набожност едва ли става дума, тя е легендарна умисъл) възбудила много чешката аристокрация.¹¹⁹ Този въпрос имал и практическа страна. При Вацлав идвали духовници от съседните страни — Бавария, Швабия, Италия. Аристокрацията се страхувала от засилването на църковната йерархия, от нейното влияние върху княза. Подчинението на немците също могло да предизвика значително недоволство. Вследствие на горните причини в Прага избухнал аристократически метеж. В основата на заговора стоял „по-младият и по-

¹¹³ J. Slavik. Svaty Vaclav, s. 335—336.

¹¹⁴ Подобно на Я. Славик. Цит. съч., с. 333.

¹¹⁵ В. Давидек. Цит. съч., с. 94, идеализира до голяма степен Вацлав, като го сравнява с Карел IV.

¹¹⁶ Oriente iam sole, cap. 6; J. Peckař. Die Wenzels- und Ludmila Legenden und die Echtheit Christians. 1906, s. 414.

¹¹⁷ С оглед на това едва ли е вярна постановката на Й. Мацек. Цит. съч., с. 132, че от похода в 929 г. нямало нужда, понеже Вацлав щял сам да се подчини.

¹¹⁸ V. Novotny. Op. cit., s. 467.

¹¹⁹ Аристокрацията била недоволна, тъй като онзи, който трябвало да бъде княз, бил заобиколен от клирици и приличал на монах („qui princeps debebat esse, perversus est a clericis et est ut monachus. .“), Crescente, FRB, I, s. 186.

лош“ брат на Вацлав — Болеслав.¹²⁰ Той първоначално бил в сянка и едва след коварното братоубийство проявил своята дейна натура.

Разказът за бунта на пражката аристокрацията се повтаря във всички извори, свързани с „вацлавския агиографски кръг“. В Първата старославянска легенда, съставена наскоро след убийството на Вацлав, се казва: „ . . . Възгордели се чешките мъже и въстанали сами против себе си, защото млад им беше князът. . .“¹²¹ Легендата „Oporetet“ добавя, че „най-много това роптание и бунт произлизирали от страна на онези беззравствени граждани, които още отдавна поради омраза срещу християнството и срещу божия светец били направили заговор за бунт“¹²². Кристиан въпреки някои неточности предава подобна картина. Ползувайки обаче сведенията на Първата старославянска легенда, а може би и на Гумполд, той приувеличил някои страни на събитията. При него се говори за разединение на велможите. Част от тях държали страната на „набожния княз“, други се присъединили към „безбожните и неблагородни господари“. „Тръните на раздора“ се разбуяли до такава степен, че се дошло до проливане на кръв.¹²³ Тук трудно може да се приеме картината на обща гражданска война, която се дава в по-късната хроника на Далимил. Според последния гражданската война между езичници и християни завършила с кървава битка в Прага.¹²⁴

Кристиан и Далимил, понеже са ползували предимно легендарни източници (Далимил пише през XIV в.), допуснали хронологическа грешка. Те свързали езическия метеж с името на Драгомира. Последната, както беше казано, около 924 г. била лишена от регентските си функции (вероятно не без съпротива). След това тя едва ли е играла някаква съществена роля. Кристиан например добавя, че след успокояването на бунта (т. е. след победата на „справедливата страна“) споменатият Вацлав, който „бил обладан от Светия Дух, взел в сърцето си решение. . . майка си, която била причина за различни неправди, да прогони от властта“. С нейното екстерниране, а също и на привържениците ѝ („мъже безбожни“) е могло да се ликвидират вътрешните стълкновения и да се „увеличи покоят на църквата Христова“¹²⁵. Негативното отношение на изворите към Драгомира (тя е „жестока езичница“) също повлияло за допускането на тази хронологическа грешка.

Метежът на пражката аристокрацията след похода на немците през 929 г. бил резултат на общата вътрешнополитическа нестабилност, без да бъде тясно свързан със сепаратизма на феодалите и борбата на народните маси. Кристиан неправилно свързва тези събития. За него бунтът на „неблагородните и безбожни господари“ (т. е. феодалите извън столицата) довел и до разногласия и сред пражката аристокрацията.¹²⁶

¹²⁰ Crescente: „ . . . tunc frater eius iunior et peior nomine Boleslavus diabolica fraude deceptis cum impiis malignum inierunt consilium contra praedictum virum beatum, ut eum perderent. . .“

¹²¹ Сказания, с. 37 (Востоковският текст).

¹²² Oporetet, cap. 15, O. Kralik. Op., s. 175.

¹²³ FRB, I, s. 210: „ . . . orta est post modum pro eiusdem rei variisque rebus aliis dissidio pergrandis viros inter ipsos primarios qui lateri ducis religiosi inherebant et inter reliquos, qui partes nequissimas domine impiis iuvabant. . . etc.“

¹²⁴ FRB, III, s. 54.

¹²⁵ O. Kralik. Op. cit., s. 70.

¹²⁶ FRB, I, s. 209: „ . . . divisique sunt consiliarii et primates terrae. . .“

Положението още повече се усложнило от съпротивата на народните маси, „простия народ от отдалечените краища“¹²⁷. Според Гумполд тази съпротива била предизвикана от злобата на Болеслав, от „безумната му мечта да придобие властта по какъвто и да е начин“¹²⁸. Но мангванският епископ тенденциозно е осветлил участието на Болеслав в тези събития. Те едва ли биха могли да бъдат предизвикани само от Болеслав, от жаждата му за власт и от неговите корисни стремежи.¹²⁹ По-скоро точно обратното — бунтуващите се господари намерили в лицето на княжеския брат лицето, на което да се опрат. Болеслав е подтикнал с някои свои действия и обещания метежа в Прага.

Бунтът на пражката аристокрация, изглежда, не успял. Неговата връхна точка била в момента, когато князът свикал първенците и дружината си, „за да разискват за законите“. Именно тогава възникнало „голямо роптание“¹³⁰. Заговорът попречил на замисленото законодателство на владетеля. Аристократическият метеж имал изключително политическа подплата. Той бил борба срещу пронемската и прохристиянска политика на Вацлав, стремеж да се изолира духовенството, към което била проявена необичайна щедрост. Езичеството и лозунгът за връщането му са били само демагогски средства за постигане на целите на тази аристокрация. По-голямата нейна част е приела християнството, но се придържала към него твърде повърхностно. Затова князът, след като укрепил за известно време положението си в Прага, взел строги законодателни мерки срещу остатъците от езичеството.¹³¹

Значително по-реално било езичеството и остатъците от него при свързаната със старите традиции местна провинциална аристокрация. Тя все още не била влязла напълно в състава на феодализиращата се господстваща класа. Дори част от нея вероятно още не била приела християнството. С езическите лозунги тя се е старала да увлече народните маси и да използва тяхната борба в интерес на своите сепаратистични цели.

Вацлав успял постепенно да успокои положението в столицата. Като чули заповедите на княза, участниците в заговора се разотинили по домовете си.¹³² Те се уплашили от взетите предохранителни мерки. Гледището, че чешкият княз останал изолиран като християнски владетел в средата на своя езически народ, е опростяване на така сложните събития.¹³³

Болеслав, по-младият брат на княза, поради горното стечение на обстоятелствата решил да действува бързо. Притежавайки енергичен характер, той използвал несигурното положение, за да заграби по насилствен път властта, като убие брат си и подложи на преследване неговите привърженици. Ковар-

¹²⁷ G u m p o l d, FRB, I, s. 158: „ . . . Quoniam vesano germani Bolczlavi regni desiderio quoquo modo posset acquirendi per multimodas insidarium versutias in sanctum dei exardescente iter Romae tentendum intercipitur profanae gentis cotidiana conspiration domiciliorum latibulis furtive dansatur ipsique fratris invidia magismagisque diabolo fomitem praebente accenditur. . . “

¹²⁸ Вж. заб. 127 в началото.

¹²⁹ Както неправилно смята В. Н о в о т н и. Цит. съч., с. 472.

¹³⁰ Вж. заб. 122.

¹³¹ Достатъчно е да се предадат думите, с които Вацлав се обърнал към бунтуващата се знат; — „O amici et fideles, uniam Christi; Gumpold, FRB, I, 158) „О хора, невярващи и луди, о неприятели на християнството, защо срещу бога и мен с безполезно роптание се бунтувате? . . . “ (Oporfet, cap. 15). Според Гумполд пражката аристокрация се била „отклонила много от правия път“ (т. е. визира се новата вяра).

¹³² FRB, I, 155: „ . . . nefastae participes coniurationis domum pavidi redeunt. . . “

¹³³ Подобно на А. Х а у к. Цит. съч., III, с. 193.

ното престъпление било извършено сутринта на 28 септември 929 г.¹³⁴ В легендите има подробни данни за него. Вацлав бил поканен да присъствува на осветяването на църква в построения от Болеслав град. Това станало на 27 септември, празника на св. Козма и Дамян. Различните чудеса, които се извършили при самото убийство, са естествено тенденциозна подплата на повестуването.¹³⁵

Опозицията срещу Вацлав, както се вижда, имала сложен характер. Мотивите и причините за действията на феодализиращата се знат и част от аристокрацията „от отдалечените краища“ бяха по-горе до известна степен изяснени. Като цяло тази опозиция може да се разглежда като недоволство от общата социална и идейна насоченост на политиката на владетеля. Нейна кулминация била безспорно извършеното политическо убийство. Съпротивата срещу Вацлав, както се вижда, не била единна по своя характер.

Заговорът против княза съвпаднал с по-масовата изява на борбата на селячеството. За да реализира сепаратистичните си стремежи, местната аристокрация привлякла свободните хора с лозунга за реставрация на езичеството. Това дало тласък за по-широко разрастване на съпротивата на народните маси. За социалното значение на тази борба, която останала локално организирана и се развила предимно в по-отдалечените краища на страната, не може да има никакви съмнения. Като доказателство би могло да служи цитираното място при Гумполд, че „метежите (conspiraciones) на простия народ ставали почетни с всеки изминат ден“¹³⁶.

Първата старославянска легенда още по-добре илюстрира класово-социалния характер на съпротивата на селячеството: „... защото е писано: Всеки, който встане срещу своя господар, е подобен на Юда. . .“¹³⁷ Усиленията от борбата между различните прослойки на формиращата се феодална класа вътрешни размирици и външнополитическите неуспехи довели към обща вътрешнополитическа криза. Всичко това влошавало положението на изграждащото се като класа селячество.

Горните обстоятелства във връзка с разгледаните сведения в изворите показват недвусмислено, че възникналото непосредствено преди смъртта на Вацлав народно движение имало изразен антифеодален характер. Поради това при съществуващите социални условия е естествено, че съпротивата на селячеството ще бъде насочена и против християнството. Църквата била не само идеен крепител на новите порядки. Тя се превръщала вече в непосредствен обществен фактор чрез тегите и вземанията, които се събирали в нейна полза.

Несъмнено е още, че опозицията срещу Вацлав имала езически облик, т. е. била е под знамето за връщането на езичеството. Каква е била обаче ролята на старата религия? Може ли да се говори конкретно за „езическа реакция“ в смисъл на реална възможност за реставрация на езическите религиозни и обществени порядки? На тези въпроси ще се отговори, като се излезе от характера на движещите сили в съпротивата на „простия народ“. Мантуан-

¹³⁴ Има колебание между 929 и 935 г., но няма основания да не се приеме хронологията на Козма, както смятат и В. В е т h o l z. *Cosmae Pragensis Chronica* Военогум, s. XXXIV; V. Н о в о т н у, *Op. cit.*, s. 474. За датата вж. и Р. Т у г е к. *Op. cit.*, s. 168.

¹³⁵ Я. С л а в и к. *Цит. съч.*, с. 474, подробно разглежда убийството на Вацлав. Но не е важно дали князът бил убит, когато отивал на литургия или на излизане от църквата.

¹³⁶ Вж. заб. 127.

¹³⁷ Сказания, с. 37.

ският епископ е употребил твърде широко това понятие. В подобни извори по-точна употреба не бива и да се търси. Затова тези движещи сили ще се определят по-конкретно, ако се излезе ретроспективно от социалната структура на обществото по това време. Социалните отношения, които са отразени в целия кръг от изворите, показват една значителна развитост. Голяма, ако не преобладаваща част от „простия народ“ били свободните общинници. Но това не са позитивно свободните преди няколко поколения хора. Върху положението им в обществото влияела формиращата се феодална държава с почти напълно изградените си институции, учреждения и данъчна система. Много от свободните изпадали в различни форми на феодална зависимост.

Тази значително развита социално-икономическа картина не дава основание да се мисли, че била възможна „езическа реакция“, т. е. по-продължително и реално връщане към езическите социални и идейни порядки. Езическата религия, отживелиците от стария бит спомагали за превръщането на езичеството в идеал на засегнатото от феодализма селячество. За „езическа реакция“ в прекия смисъл на този термин не може да става дума.¹³⁸ По-точно би било да се мисли за антифеодално движение с езически облик, тъй като реставрацията на езичеството при дадените социално-политически условия не е била възможна. За бунтуващата се върхушка езическите лозунги били средство за постигане на сепаратистичните им намерения, а за широките слоеве от населението — идейно оръжие срещу засилващата се експлоатация на феодалите и държавата в лицето на княза като върховен представител на експлоататорската класа. Поради това тази съпротива не може да се определя като „реакция“. Тя имала напълно позитивен характер.

Хронологически разгледаните събития могат да се поставят в летните месеци на 929 г. Насилствената смърт на Вацлав на 28 септември, съчетана с демагогическите обещания на Болеслав I, изглежда, предотвратили избухването на масовия взрив на недоволството.

Възможно ли е да се мисли за някаква езическа реакция в първите години от управлението на Болеслав Жестокия? Дали езическите възгледи преди смъртта на Вацлав, подкрепени от брат му, са довели до премахване на църквата и християнството за известно време, до реално връщане към езичеството? На тези въпроси може да се отговори напълно отрицателно с оглед на вътрешната и външната политика на Болеслав. Като използвал вътрешните размирици, за да заграби властта, той веднага след това ликвидирал сепаратизма на аристокрацията. Новият княз повел ожесточена борба със зличанските хърватски князе, като бил в традиционния съюз със стодоряните (лютичи и милчани). Зличанските князе били подкрепяни от Германия. Тази борба влизала и в рамките на общото сътълкновение между немци и славяни в Средна Европа. То имало своята прелюдия в похода на Хенрих Птицелов срещу ратарите и в опита му да изгради на тяхна земя нова марка. През 930 г. ратарите и лютичи въстали, но скоро били принудени да приемат отново зависимите отношения и християнството. Недълго след това и ободритският княз трябвало да приеме кръщенето. През 935 г. бил последният поход против украините, източен клон от лютичите. Те били подчинени и заставени да плащат данък. С идването на власт в Германия на Отон I ратарите отново въстали. Това било използвано от чешкия княз. Въпреки намесата на немския

¹³⁸ Вж. заб. 81.

владетел той нападнал и победил зличаните, като разрушил напълно столицата им Злич.¹³⁹

Що се отнася до вътрешната политика, Болеслав веднага предприел репресии срещу привържениците на стария княз. Старославянската легенда разказва: „Убили също в това място някой си Мстин, но другите мъже избягали бързо. Тях също убили, другите се разбягали из страната, младенците му също убили, божиите слуги ограбили и изгонили от това място (град).“¹⁴⁰ В предадения текст има известна нелогичност. Болеслав не е изгонил веднага свещениците от собствения си град. В глаголическите варианти на подзрителното място има: „... останалите, също гонейки до Прага, едни убили, други се пръснали из страната“. Това четене е по-правилно и е първоначално.¹⁴¹

Гумполд и Кристиан допълват картината на преследването на привържениците на Вацлав. Според първия Болеслав бил владетел с големи пороци и „неговата ненавист се насочила срещу групата на вярващите“¹⁴². При Кристиан: „... всички тези... които за служба към Христа бил събрал, отчасти от меча на безбожниците били убити, отчасти от ръцете на злосторниците в реката (Вългава) били погребани, останалите се пръснали из целия свят“¹⁴³. Козма Пражки, повлиян от старата традиция, също има негативно отношение към Болеслав I. За него той е „втори Каин, тръгнал по пътя на престъплението“¹⁴⁴. Според хрониста Болеслав II противостоял коренно на баща си: „... очевидно така е произлязъл християнинът от братоубица, добродетелният човек от тиранина; общото му име с негодника му баща не го е окаляло.“¹⁴⁵.

От тези данни не може да се прави заключение, че убийството на Вацлав ще бъде „сигнал за истинска езическа реакция“¹⁴⁶. Възможно е Болеслав да е преследвал всички хора, които били облагодетелствувани от предишния владетел и предимно духовенството от немски произход. Голяма част от това духовенство била прогонена от страната и в неговите очи действията на Болеслав наистина биха могли да изглеждат като насочени против християнството. В започналите тежки войни с Германия (до 950 г.) положението на църквата в Чехия, подчинена пряко на Регенсбург, действително ще да е било много критично. Но Болеслав едва ли няма да е отчитал политическото значение на християнството. С действията си той укрепвал чешката държава и подготвял почвата за създаването на независимото Пражко епископство през 974 г.

Християнизацията на Чехия може да се оцени общо положително. Модернизация би било да се смята, че чехите не избрали нито „езическата защита срещу немците“, нито „християнската капитулация“ пред тях, а най-добрия път на „християнска защита“ както против немците, така и срещу унгарците и поляците.¹⁴⁷

Налагането на новата вяра в Чехия протичало едновременно с процеса на обединение на чешките племена и влияело позитивно върху консолидацията

¹³⁹ V. Novotny. Op. cit., s. 482—484; Градът Злич се идентифицира със Стара Коуржим; L. Havlík. Velka Morava, s. 288—290.

¹⁴⁰ Сказания, с. 38.

¹⁴¹ J. Slavík. Op. cit., s. 441.

¹⁴² FRB, I, 161: „... szevitíque eius in cataveras fidelium furente...“

¹⁴³ Kristian, cap. 9.

¹⁴⁴ Cosma, I, 17.

¹⁴⁵ Cosma, I, 21.

¹⁴⁶ Подсъбу на А. Хазук. Лит. съч., III, с. 196.

¹⁴⁷ Както смята В. Давидек. Цит. съч., с. 20, дори в края на X в. чехите били съюзници на езичниците-лютячи.

на чешката раннофеодална държава — без обаче последните две явления да бъдат изпреварвани.

При повечето славянски народи приемането на християнството ставало след възникването и укрепването на държавния им строй (изключение може би правят славяните в Каринтия, покръстени през VIII в.). При чехите тази почти едновременност на процесите предизвикала някои вътрешни сътресения, но не довела до упадък на държавния им живот. Дори може да се твърди, че външната военнополитическа и идейна угроза повлияла положително върху процеса на формиране на държавата. Тук трябва да се отчита взаимодействието между външните и вътрешните фактори. Външната заплаха, ако е продължителна и с изразен пресвес, ще доведе към упадък на държавния живот (например както станало при полабските селяни).

Съпротивата на по-широките слоеве от населението против християнството бележи два етапа на развитие. Първоначално новата вяра била още слабо разпространена, още не били наизреци социалните условия за нейното пълно утвърждаване. Тогава възникнала „езическа реакция“, борба против новата религия, за връщането на старата. Социалният ѝ смисъл бил съпротивата срещу първите опити за налагане на феодаалните отношения.

При втория етап, когато християнството било проникнало по-дълбоко в обществото, съпротивата срещу него е била преди всичко ненавист към църквата като феодаална институция. Следователно тогава тя е била насочена срещу феодаално-крепостната идеология и била опит да се отхвърли или ограничи феодаалната експлоатация. Езическият ѝ облик не е довел конкретно до някакъв обществен регрес и затова тази съпротива може да има отделно и положително значение.

Възникналата „езическа реакция“ или съпротива с езически облик в Чехия през IX—X в. хвърля светлина върху начините и средствата, с които била налагана новата религия. Нейното разпространение вървяло „от горе на долу“, от господарите към по-широките слоеве от населението. Резултатите от археологическите проучвания, както се видя, потвърждават този извод.

Под знамето на езичеството застанали не само народните маси, но и част от аристокрацията. Това било израз на нейния стремеж да запази старите си привилегии, които с усиляването на княжеската власт тя постепенно загубвала.

С Ъ К Р А Щ Е Н И Я

- ГСУ, ИФ — Годишник на Софийския университет, Исторически факултет
ČSN — Český historický časopis (Praha, 1900—1949)
Šs ČH — Československý časopis historický
FRB — Fontes rerum Bohemiarum
HŠ — Historické studie
PA — Památky archeologické
Věstník ČAVU — Věstník České akademie věd a umění

POLITISCHE UND SOZIALE ASPEKTE DER ANFÄNGLICHEN
VERBREITUNG DES CHRISTENTUMS IN DER TSSCHECHEI
(VON DER MITTE DES 9. JAHRHUNDERTS BIS ZUM ENDE
DER ZWANZIGER JAHRE DES 10. JAHRH.)

Georgi Sotirov

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Im vorliegenden Werk wird versucht, den Einfluß der Ideenänderungen im Zeitraum 9. — 10. Jahrhundert in der Tschechei auf etliche inländischen sozialen und politischen Vorgänge in der damaligen tschechischen Gesellschaft zu behandeln. In dieser Beziehung werden insbesondere die Ereignisse bei der Bekehrung des Fürsten Borschivoi im Jahre 874 und bei der Ermordung des Fürsten Watzlav im Jahre 929 berücksichtigt. Die Regensburger Taufe von 845 ist dabei nicht von besonderer Bedeutung, da sie sich wegen der kriegerischen Zusammenstöße mit Deutschland als ein Mißerfolg herausgestellt hat. In dieser frühen Zeit erwies sich das Christentum noch immer als ein Außenfaktor für die tschechische Gesellschaft, ein ausschließliches Mittel der deutschen feudalen Aggression. Es würde den Konsolidierungsprozeß der tschechischen Volksstämme hemmen.

In den siebziger Jahren des 9. Jahrhunderts gravitierte das Prager Fürstentum in politischer Hinsicht nach Großmähren. Die Verbreitung des neuen Glaubens von dort her drohte kaum, eine Verletzung der Individualität und politische Unterjochung der Slawen hervorzurufen. 874 wurde der Fürst Borschivoi vom mährisch-pannonischen Erzbischof Methodius am Hofe des Svjatopolk getauft. Gegen den tschechischen Fürsten erklärte sich jedoch das „ganze tschechische Volk“, d. h. die Volksmassen und der Adel. Sie lehnten sich auf und vertrieben ihn auf einige Zeit aus Prag, da er die „väterlichen Sitten“ vernachlässigt hätte. Es brach eine „heidnische Reaktion“ an, die nach einiger Zeit unterdrückt wurde. Unter „heidnischer Reaktion“ versteht man die Rückkehr zu den alten gesellschaftlichen Bräuchen und zur heidnischen Religion. Ihr sozialer Inhalt war der Kampf gegen die ersten Versuche zur Festlegung feudaler Beziehungen.

Anders sah das Wesen der Ereignisse im Zusammenhang mit der Ermordung des Fürsten Watzlav im Jahre 929 aus. Die innere Krise wuchs durch die inneren Fehden in der Fürstenfamilie und den Kampf zwischen den verschiedenen Schichten der feudalen Klasse. Der Fürst verfolgte eine deutschorientierte Politik und unterstützte die kirchlichen Feudalherren. Dieser Umstand verursachte die Unzufriedenheit des Adels. Aber die Volksbewegung, die in den „entfernten“ Gebieten des Landes entstand, kann man nicht mehr als „heidnische Reaktion“ bezeichnen. Die feudale Struktur der tschechischen Gesellschaft läßt keinen Zweifel zu. Die Entwicklung der sozialen Beziehungen ermöglicht keine tatsächliche Rückkehr zur alten Ordnung. In den Quellen darüber fehlen Angaben betreffs einer solchen Wiederherstellung des Heidentums. Die heidnische Religion und die Bräuche jener Zeit waren nur ein Ideal der von der feudalen Ausbeutung betroffenen Bauernschaft. Die Volksbewegung vor dem Tode Watzlavs kann daher als „antifeudale Bewegung mit heidnischer Gestaltung“ bestimmt werden.

Der heidnische Widerstand ist in beiden Fällen positiv (zu) beurteilen. Das war ein Versuch, die feudale Ausbeutung abzuwerfen oder mindestens zu beschränken.